

PREFAȚĂ

Despre proiectul și începerea redactării acestui dicționar, despre problemele practice și cele de principiu legate de acest proiect, am făcut o primă relatare în anul 2004. Pe vremea aceea aveam încă speranța unei colaborări cu un colectiv de muncă suficient de numeros, colegi și doctoranzi. În prima perioadă erau semne încurajatoare în această privință. După primii ani însă cercul s-a restrâns din ce în ce mai mult. Motivele exterioare și interioare ale acestei schimbări nefavorabile pot fi sesizate doar ulterior: dintre potențialii colaboratori nimeni nu s-a putut angaja pe termen lung la lucrările de redactare, fiecare avea tema proprie de cercetare, colegii tineri își urmau ambițiile personale, dar erau constrânși și de bine cunoscuta presiune a afirmării profesionale. Iar la crearea unor posturi de cercetător nu ne-am putut gândi pe baza susținerii financiare modeste și ocazionale a unor fundații academice din Ungaria. Nu am rămas chiar singur, dar redactarea, în mare parte, mi-a revenit mie, în timp ce puteam constata zilnic cât de bogat, cât de problematic și eterogen se dovedește a fi fondul lexical al graiului maghiar din Moldova. Din această cauză am fost nevoit să accept anumite compromisuri prin care – chiar cu riscul reducerii „valorii” științifice – să ofer un dicționar accesibil unui public mai larg. Dar și în privința intenției inițiale de a-i oferi un caracter „enciclopedic” trebuia să accept o variantă mai modestă. Mi-am dat seama, că dacă nu accept condițiile reale în care mă aflu, proiectul acestui dicționar tot proiect va rămâne (precum a rămas de un secol pentru mai mulți predecesori ai mei) sau voi lăsa ca moștenire generației următoare continuarea redactării, așa cum s-a întâmplat cu „*Erdélyi magyar szótörténeti tár*” (Dicționarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania, în 14 volume, publicat între anii 1976–2014).

Sunt cunoscute inițiativele similare precedente din secolul trecut, începerile repetate, cu multă râvnă, și rezultatele parțiale. În iarna anului 1906–1907 lingvistul finlandez Yrjö Wichmann a adunat un vast material lexical la Săbăoani, rămas ca moștenire după moartea lui, publicat în anul 1936 de către Csűry Bálint și Artturi Kannisto ca Dicționar al graiului „ceangău de nord” și al celui – total diferit, dar considerat tot „ceangău” – din Săcele („Șapte Sate”) de lângă Brașov (CsángSz.). Csűry Bálint – plecat din Cluj, profesor de dialectologie la Universitatea din Debrecen – a început redactarea unui dicționar al graiului „ceangău de sud” din materialul adunat între anii 1928–1931 la Valea Seacă, dar, în urma morții sale timpurii în anul 1941, lucrarea s-a întrerupt. Szabó T. Attila – ca fost însoțitor al lui Csűry la una din anchetele de teren – s-ar fi așteptat să i se încredințeze lui continuarea redactării, dar nu s-a întâmplat așa, iar biblioteca, manuscrisele și fișele lui Csűry, în toamna anului 1944, au pierit (Szabó T. 1959/1981: 604). Într-un studiu publicat în 1959 Szabó T. Attila a reluat proiectul dicționarului, considerând de data aceasta ca bază materialul adunat în cursul anchetei de geografie lingvistică din întreaga zonă din Moldova locuită de maghiari, în vederea elaborării Atlasului graiului ceangău din Moldova (1959/1981: 512). Dar ideea dicționarului a fost din nou abandonată, după ce Szabó T. Attila a demarat lucrarea de mare anvergură a redactării Dicționarului istoric al lexicului maghiar din Transilvania (redactat și publicat – în mare parte de generațiile care au urmat – în curs de patru decenii, în 14 volume). Tot din acest material, păstrat în arhivele Catedrei de limba maghiară de la Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, profesorul Márton Gyula a redactat și a publicat sub formă de dicționar împrumuturile lexicale românești din graiul din Moldova (Csrk.), iar în ultimele luni ale vieții sale, a început redactarea dicționarului. Cum era și firesc, în prima parte a secolului trecut, de dinaintea anchetelor de geografie lingvistică extinse pe toată zona, se preconiza ideea unor dicționare pe zone, la fel ca și CsángSz., iar în realizarea acestor cercetări de teren se impunea prezentarea sintetică a întregului material lexical.

Materialul dicționarului

În redactarea Dicționarului graiului maghiar din Moldova (prescurtat în maghiară: MMTnySz., în română: DGMM.), ne-am bazat și noi pe materialul arhivistic, pe corpusul păstrat la Catedra de limba maghiară și lingvistică generală: datele colectate cu chestionar în vederea realizării Atlasului graiului ceangău din Moldova (CsángA.) și care – în acest fel – apar și pe hărțile acestui Atlas. Dar materialul adunat a fost mult mai vast, cu ocazia anchetei s-au consemnat și multe alte cuvinte și expresii în contextul unor propoziții în majoritatea cazurilor. Tot în acest material arhivistic s-au păstrat și lexemele adunate ulterior de Márton Gyula la cele două lucrări (tot lexicografice) realizate și publicate de domnia sa, la „*A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*” (Cuvinte românești în graiul ceangăilor: Csrk.) și „*Igetövek, igei jelek és személyragok a moldvai csángó nyelvjárásban*” (Teme modale, sufixe modale și personale în dialectul ceangău din Moldova: MGyIge.) De altfel, majoritatea acestor date pot fi considerate absolut autentice, provenind din materialul etnografic și folcloric adunat paralel cu ancheta la Atlas, precum și din surse parțial publicate.

Din însemnările rămase în manuscris ale lui Márton Gyula, referitoare la pregătirea anchetei și, respectiv, despre munca de teren la CsángA., aflăm următoarele: „la începutul verii anului 1949, conducerea universității [este vorba de Universitatea „Bolyai”]; rector Balogh Edgár, director de studii: Csehi Gyula] ne-a putut asigura finanțarea unei anchete dialectale în vacanța de vară. Profesorii Balogh Edgár și Csehi Gyula au acceptat, la propunerea lui SzTA. [Szabó T. Attila, pe atunci șef de catedră], să se demareze de către colectivul de catedră ancheta de geografie lingvistică a graiului ceangău din Moldova. Toate acestea le-am aflat de la Szabó T. Attila, după ce m-a contactat să discutăm împreună metodologia anchetei. Doarece la anchetele anterioare similare din zona Călatei și Valea Borșei, întreprinse cu colegul Mózsi [prof. Gállfy Mózes], ne-am dat seama că este de prisos folosirea chestionarului mare în fiecare localitate, [...], am propus ca doi dintre noi să parcurgă cu bicicleta întreaga zonă, cu chestionarul mai mic, și pe baza celor constatate să fixăm acele puncte caracteristice în care alți doi colegi vor interoga chestionarul mare [...]. SzTA. a acceptat fără reținere această propunere și a început redactarea chestionarului mai mic. În privința împărțirii muncii de teren, ne-am înțeles că SzTA. și cu mine vom lucra cu chestionarul mic, iar Mózsi și Vámszer Márta [...] cu chestionarul mare. Istoricul anchetei a fost prezentat în detaliu de SzTA. în studii publicate în revistele MNy. și MNyj. La acestea aș adăuga doar următoarele: deoarece SzTA. trebuia să redacteze în grabă chestionarul, ne-am dat repede seama că necesită completări. Ulterior au mai urmat și alte completări, ceea ce nu a favorizat calitatea anchetei și a materialului. [...] Ancheta nu a fost suficient de bine pregătită din mai multe puncte de vedere (nu am avut timp suficient). [...] Datorită acestor împrejurări, ancheta s-a prelungit atât de mult încât la anchetele de verificare începute în 1956 și încheiate în 1962 am fost nevoiți să repetăm interogarea aproape cu întregul chestionar.” În cele din urmă, în adunarea materialului atlasului, în afara celor amintiți, au mai participat Balogh Dezső, Bura László, Gazda Ferenc, Murádin László, Nagy Jenő és Teiszler Pál.

Deci, cuvintele și expresiile din acest corpus au fost notate la mijlocul secolului trecut, în perioada anchetei de teren pentru atlasul lingvistic al graiului. Inițial nu am avut în vedere înglobarea în dicționar a materialului din CsángSz. Având însă în vedere conexiunea strânsă dintre cele două corpusuri, dar și faptul că și în interpretarea materialului propriu ne-a fost de mare folos confruntarea cu CsángSz., practic și materialul acestuia a fost inclus în dicționar, cu trimiterile corespunzătoare. Această înglobare se motivează și prin prezentarea fonetică foarte specială din CsángSz., din care rezultă și o ordine alfabetică aparte care îngreuiază mult orientarea cercetătorilor de astăzi. Sunt foarte puțini specialiști care pot desluși exact notarea fonetică foarte specială a lui Wichmann de acum o sută de ani, din acest considerent, și datele lui au fost incluse în notarea fonetică utilizată as-

tăzi în dialectologia maghiară. Dar, cu toate că în cursul redactării ne-a fost de mare folos confruntarea datelor noastre cu materialul din Moldova al *Új magyar tájszótár* (Noul dicționar dialectal maghiar, în 5 volume), în acest caz nu ne-am putut angaja la o legare mai strânsă a celor două lucrări. În acest sens, cele două dicționare se completează reciproc.

La aceste două izvoare principale – unul de la începutul (CsángSz.), celălalt de la mijlocul secolui trecut (CsángSz.) – se adaugă alte anchete importante din a doua parte a secolului: *Magyar néprajzi atlasz* (Atlasul etnografic maghiar: MNA.), *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (Atlasul graiurilor maghiare din România: RMNYA.), cercetările de teren, paralele cu cele de geografie lingvistică, ale etnografilor Dr. Kós Károly, Szentimrei Judit și Dr. Nagy Jenő, publicate în volumul *Moldvai csángó népművészet* (Arta populară ceangăiască: CsNm.), numeroasele publicații ale lui Halász Péter, în primul rând cele referitoare la terminologia păstoritului, la numele de plante și la numele geografice. În materialul arhivistic de la catedră au fost incluse și datele adunate încă în perioada interbelică de Csúry Bálint din Valea Seacă, cele ale lui Balogh Ödön din Ciugheș, dar și cele mai recente ale lui Bosnyák Sándor, legate de credințele populare din zonă. Au mai contribuit cu material propriu: Gazda Klára, Nyisztor Tinka, Pálfalvi Pál, Pozsony Ferenc, Tánczos Vilmos, Virt István.

Caracterul dicționarului, cadrul în timp și spațiu al materialului lexical

DGMM. se alătură acelor dicționare regionale din dialectologia maghiară care au ca prototip *Szamosháti szótár* (Dicționarul graiului Podișului Transilvănean, de Csúry Bálint, 1936). Conform acestuia, dicționarul nostru nu face referiri la etimologia cuvintelor. Trimiterile la lucrarea lui Márton Gyula (Csrk.) indică, totuși, proveniența din română a cuvântului, dar materialul acestui dicționar este mult mai vast și în privința elementelor de contact din limba română (lexicale și de alte natură). (Originea românească a anumitor cuvinte devine evidentă și pe baza sensului redat și în limba română.)

În timp, materialul DGMM se încadrează, deci, în limitele secolului al 20-lea, datele lexicale cuprinse în el au fost adunate și notate la fața locului în cursul acestui secol, unele dintre ele au și fost publicate. Cadrul geografic îl constituie acea zonă a Moldovei în care trăiește de secole grupul etnic, numit și ceangău,² vorbitor – într-un număr tot mai redus – de limbă maghiară. La mijlocul secolului trecut era în jur de o sută numărul acelor localități unde se mai vorbea și limba maghiară, anchetele preliminare ale CsángA. s-au extins la peste 90 de localități, dar punctele cartografiate au rămas doar 43. Zona poate fi considerată o enclavă lingvistică, cu o diasporă, diferențiată atât geografic, cât și tipologic. Din acest motiv, acest dicționar diferă de toate dicționarele similare, apărute anterior, care au prelucrat exhaustiv vocabularul fie al unei zone omogene, fie al unei singure localități. Graiul maghiar din Moldova este stratificat cronologic și tipologic. Limbajul vorbitorilor unor localități, precum și al anumitor grupuri sociale reprezintă diferite faze ale unor procese lingvistice de un ritm din ce în ce mai accelerat. În această eterogenitate, variantele locale nu pot fi delimitate nici între ele, nici în raportul lor cu limba maghiară comună sau chiar cu limba română. Astfel, redactarea dicționarului ne-a obligat la soluții speciale, neobișnuite, la devieri față de modelele lexicografice cunoscute. Tot din acest motiv devin și mai importante trimiterile interioare, de natură diferită, dar și

2 Motivele pentru care considerăm inadecvată denumirea de *ceangău* pentru limbajul de specialitate le-am expus într-un studiu aparte (Péntek 2014).

faptul că la primele două volume, care prezintă corpusul de bază, se adaugă un al treilea volum, partea de maghiară comună – maghiara din Moldova, care – în perspectivă onomasiologică și ca indice – cuprinde denumirile din graiul din Moldova referitoare la un anumit sens, la o anumită noțiune.

Este bine cunoscut faptul că referitor la maghiarii (ceangăii) din Moldova, la graiul lor specific și la cultura lor arhaică, s-au efectuat foarte multe cercetări, anchete, publicațiile sunt și ele foarte variate. Bibliografia acestor publicații din 2006 conține 5376 de titluri (Ilyés–Pozsony–Tánczos red. 2006), fiind în sine o dovadă că în această temă ar fi imposibilă atingerea unei sinteze exhaustive (în cazul unui dicționar, nici în principiu nu se poate pretinde așa ceva). Dar chiar și așa, cu anumite limite inerente, în prelucrarea datelor – în mare parte notate din limba vorbită – am întâmpinat numeroase dificultăți. Redactarea, evaluarea și interpretarea datelor au fost mult îngreuiate de ex. de faptul că și datele de geografie lingvistică au fost adunate de mai multe persoane, de asemenea și materialele de etnografie și de folclor. Datorită acestui fapt în sine, evaluarea fonetică și interpretarea semantică devin relative. Pe lângă aceasta, trebuia avută în vedere diferența vocabularului (și a limbii în general) textelor de folclor față de cel al limbii cotidiene vorbite, diferență accentuată de notările și interpretările subiective (de multe ori eronate) ale anchetatorilor. În condițiile unui bilingvism generalizat și activ, dominat de folosirea limbii române, devine dificilă și delimitarea celor două limbi. Din acest motiv, am cuprins într-un glosar separat cuvintele românești folosite ocazional în contextul limbii maghiare. Cele două vocale velare, folosite tot datorită bilingvismului și influenței limbii române, le-am notat cu literele folosite în ortografia limbii române: *ă*, *î*.

Cuvintele-titlu

Datorită eterogenității, evocate mai sus, a lexicului graiului maghiar din Moldova, s-a dovedit a fi foarte dificilă, aproape imposibilă, stabilirea cuvintelor-titlu conform practicii standard a lexicografiei maghiare. În dicționarele regionale cuvântul-titlu este raportat la limba comună, este identificat cu varianta din limba comună a cuvântului respectiv. În cazul graiului din Moldova s-ar dovedi derutantă aplicarea arbitrară a acestui principiu: aceasta ar fi diminuat, ar fi minimalizat distanța reală a acestui grai față de limba comună, evidentă și în materialul lexical. În acest caz, însă, nu ar fi potrivite nici apropierea, nici distanțarea exagerată. Din acest considerent figurează în dicționar drept cuvinte-titlu cuvinte și variante lexicale al căror statut de lexemă nu este evident decât în acest grai. Această deosebire față de maghiara standard apare și la aspectul fonetic al cuvântului: de ex. cele cu prefixe *össze-* din limba comună figurează, cu trimiterea de rigoare, la forma *összé-*, *benéz* la forma locală generală *bénez*, de asemenea sunt cuvinte-titlu formele dialectale *csürke*, *essó*, *faszujka*, *fazak*, *feteke*, *kalán*, *kócs* etc. Apar împreună, în același articol, sub forma maghiară a cuvântului-titlu, cuvinte cu unele variante fonetice ce par a fi mai românești și care sub acest aspect sunt apropiate, deși relația lor etimologică nu este clară, de ex. **bab** și bob. Fără o bază sigură de raportare pot apărea inadvertențe în acest sens, dar sperăm ca acestea să nu îngreuiască folosirea dicționarului. Am considerat însă adecvată prezentarea ca și cuvânt-titlu a formei tranzitive a verbelor tranzitive (formă folosită mai des): **ad(ja)**, a formei cu sufixul **-ik** a verbelor care în maghiara standard nu sunt folosite cu acest sufix: **akar(ik)**, **áll(ik)**, iar în cazul substantivelor, a formei cu sufixul posesival: **agy(a)**, când cuvântul are o frecvență mai mare cu această formă.

Cuvintele compuse sunt considerate ca atare, ca un singur lexem și ca un cuvânt-titlu de sine-stătător, în concordanță cu regulile maghiarei standard, astfel și verbele cu prefix verbal sunt toate cuvinte-titlu. În toate aceste cazuri, însă, ca o contracarare a dispersării, în articolul celui de al doilea

element al cuvântului compus – elementul de bază în limba maghiară – găsim de fiecare dată trimiterea la primul element.

Pe lângă numele comune, în dicționar au fost cuprinse, într-un număr mai mic, în măsura izvoarelor ce ne-au stat la dispoziție, și nume proprii: nume de persoane (nume și prenume, hipocoristice), toponime, nume de localități etc. Dat fiind caracterul specific (cu totul aparte) al formelor diminutive și de alintare ale numelor de botez, am considerat necesar să le introducem în dicționar, cu atât mai mult, cu cât acestea au fost urmărite și notate în mod special și în cursul anchetei pentru atlasul lingvistic.

Structura articolelor de dicționar

Intenția noastră este ca acest dicționar să fie accesibil nu numai dialectologilor sau chiar lingviștilor sau etnografilor, ci și unui public mai larg, care prezintă interes față de această enclavă maghiară. Din acest motiv am recurs la soluții mai puțin frecvente în lexicografia maghiară, ceea ce – în anumite privințe – a sporit redundanța dicționarului, mai ales prin trimiterile și explicațiile inevitabile în acest caz.

Cuvântul-titlu este urmat întotdeauna de variantele fonetice în forma în care au fost înregistrate, dar în notație fonetică simplificată în unele cazuri, unificată în alte cazuri și redată cu litere cursive. Am avut deci în vedere și în acest caz utilitatea practică a dicționarului, dar și pentru a înlătura consecvențele datelor din diferite surse. Nu ne-am îndepărtat de sursele primare, dar în privința notării fonetice nici nu le-am urmat îndeaproape (dacă cuvântul-titlu este identic cu una dintre variantele fonetice, este notat cu: ~). Am păstrat, bineînțeles, notarea obișnuită a celor două foneme *e* (chiar și în cuvântul-titlu, deși sursele nu sunt consecvente nici în această privință), am notat variantele caracteristice: *á* (ca și *a* din limba română), *ā* și *ē*, vocalele velare cu literele din română *ă*, *î* (fiind și fonetic identice), precum și consoana palatalizată arhaică: *ly*. Nu am urmat însă notarea în privința asimilării consoanelor de tipul *aszt* (în loc de *azt*), care în vorbirea dialectală se pronunță ca și în limba comună, notarea lor, însă, ar îngreui înțelegerea cuvântului sau a frazei. Din toate acestea rezultă că materialul dicționarului nu poate fi utilizat la analize fonetice minuțioase. La fel este și cazul paradigmelor verbale și nominale, precum și al derivatelor gramaticale. În funcție de datele de care am dispus, asemenea forme apar în articolele de dicționar, dar nu ne-am propus prezentarea lor integrală și consecventă. Paradigmele verbale au fost prezentate și analizate într-un amplu studiu monografic de Márton Gyula (MGyIge.), iar paradigmele nominale pot fi și ele studiate pe baza surselor disponibile (în primul rând, pe baza textelor, chiar și a celor publicate). Corpusul nostru, care provine în mare parte din anchete pe bază de chestionar, se pretează în mai mică măsură la asemenea analize.

Localizarea datelor se face fie în mod mai general, fie cu trimiterea la localitățile unde au fost notate. Formele urmate de prescurtarea „(ált.)” indică o prezență generală, indiferent de distribuțiile tipologice sau geografice (nu e vorba neapărat de prezența lor în fiecare localitate și, cu atât mai puțin, în limbajul fiecărui vorbitor). Însuși materialul de lingvistică geografică este o dovadă a faptului că în graiul din Moldova nu distribuția geografică internă este relevantă, nici deosebirile dintre formele vechi și noi, ci dihotomia distribuției tipologice: formele de tip „de câmpie” (mezőségi) și cele de tip secuiesc (székelyes) (Juhász 2001). Din acest considerent am renunțat la marcarea prin „de nord” (északi) și „de sud” (déli), prescurtările „sz” și „mez” se referă la cele două tipuri care teritorial se pot încrucișa sau se pot suprapune chiar și în aceeași localitate. Prescurtarea „sz” se referă la date de tip „secuiesc” și la zona secuiască, iar „mez” la cele „de câmpie”, prescurtările sunt culese

cu litere grase (aldine) dacă forma respectivă este chiar caracteristică pentru zona și tipologia în cauză. Localizarea referitoare direct la localitatea unde forma respectivă a fost înregistrată se face cu prescurtarea numelui localității respective. Aria de răspândire și variantele locale ale lexemelor care figurează în CsángA. pot fi identificate și clarificate pe baza hărților din Atlas la care se face trimitere la finele articolelor respective. În continuare urmează precizarea părții de vorbire a cuvântului-titlu, cu prescurtările folosite în general în dicționarele maghiare. Sensurile sunt formulate în limbile maghiară, română și engleză, iar în cazul numelor de plante și în limba latină. În cazul cuvintelor polisemantice, sensurile sunt prezentate în ordinea frecvenței ce reiese din datele care ne-au stat la dispoziție și sunt numerotate cu numere arabe culese cu aldine.

În majoritatea cazurilor, în funcție de sursele noastre, fiecare sens este urmat de fraze pentru exemplificarea sensului respectiv, acestea fiind localizate prin abrevieri referitoare la localități. Ordinea acestor fraze urmează, de obicei, ordinea numerotării localităților din CsángA. Frazele delimitate cu o singură linie verticală (|) au fost notate în aceeași localitate, dar în context diferit, iar frazele delimitate cu două linii verticale (||) provin din localități diferite. Sensurile și frazele care le aparțin sunt urmate de derivate diminutive, iar în cazul verbelor, de cele iterative (introduse prin prescurtările **Kics.**, respectiv **Gyak.**), și acestea fiind însoțite de fraze pentru exemplificare. Prescurtarea **Sz.** introduce sintagme și locuțiuni caracteristice pentru cuvântul respectiv. Prin prescurtarea **Kif.** sunt introduse expresii (verbale, în general), exemplificate tot prin fraze relevante. Prescurtarea **Fr.** se referă la unități frazeologice, în sens larg: la forme de adresare, de politețe, de salut, la înjurături, la zicale și proverbe, la ghicitori, la locuțiuni din texte folclorice. Ultimele sunt prezentate – cu prescurtarea **Hn.** – acele toponime în care apar nume comune și pe care le-am putut extrage din publicațiile aferente, exemplar redactate, ale lui Halász Péter (HPHn.). Fiecare articol de dicționar se încheie cu înșirarea izvoarelor de bază (folosind abrevierile referitoare la acestea), care pot fi considerate orientative și pentru alte cercetări ulterioare. Prescurtarea **Nr.** se referă la semnificația etnografică deosebită a datei respective, ea fiind folosită, din acest motiv, chiar în diverse locuri ale unui articol de dicționar.

Trimiterile – notate prin semnul → – ori sunt atașate de articolele unor cuvinte-titlu, ori apar ca trimiteri independente. Funcțiile acestora pot fi diferite: în cazul unor variante fonetice pot indica cuvântul-titlu de care aparțin; în cazul celui de al doilea element al unui cuvânt compus, se referă la primul element; în cazul elementului subordonat dintr-o sintagmă sau al unui element dintr-o expresie, trimiterile se referă la articolul în care apare etc.

János Péntek